

Адриана Сърбова*

МОДЕЛЪТ НА ВСЕЛЕНАТА, ЗАКОДИРАН В ТРАКИЙСКИТЕ КУЛТОВИ ПРОСТРАНСТВА, В КОНТЕКСТА НА СЪВРЕМЕННИТЕ КОСМОГОНИЧНИ КОНЦЕПЦИИ

Adriana Sarbova

THE MODEL OF THE UNIVERSE, ENCODED IN THE THRACIAN CULT SPACES, IN THE CONTEXT OF MODERN COSMOGONIC CONCEPTS

Abstract: Accepting the thesis that the Thracian cult buildings under a mound can be interpreted as models of the universe, time and space, man and his ideas of harmony (A. Fol, V. Fol, M. Ruseva), in this article I further develop this thesis, while exploring it, placed in the context of modern concepts and theories in the field of physics, as well as taking into account the place of religions and other sciences in the construction of a comprehensive modern cosmogonic model. At the same time, I consider and analyse the extent to which such searches are a topic in modern sacred architecture.

Keywords: *sacred architecture; Thracian cult buildings; modern concepts; cosmogonic model; field of physics.*

“It is not the architectural achievement that makes the structures of earlier times seem to us so full of significance but the circumstance that antique temples, roman basilicas, and even the cathedrals of the Middle Ages are not the work of single personalities but creations of entire epochs.”¹

Ludwig Mies van der Rohe

Според големия архитект Лудвиг Мис ван дер Рое, характерна особеност на архитектурата на древността е, че обикновено тя не се разглежда в контекста на нечие авторство, а по-скоро изразява социалните идеи и философия на времето си като разбирането за света, вселената и мястото на човека в нея. Това се отнася в още по-голяма степен за култовите сгради, които са представителни, а не с утилитарни функции. Според Мирча Елиаде: „Космогонията е образцов модел за всяко строителство. Изграждането на нов град или дом е подражание на света и в известен смисъл е негово потвърждение“².

---

* adriana_sarbova@yahoo.com

¹ „Това, което прави стурктурите от по-ранни времена да ни изглеждат изпълнени с важност не е въпрос на архитектурно достижение, а на факта, че античните храмове, римските базилики и дори катедралите на Средновековието са дело не на отделни личности, а творение на цели епохи“, Лудвиг Мис ван дер Рое, превод на автора, (Neumeier: 1991).

² Елиаде, 2012: 397.

Друга характерна особеност на античните сакрални пространства (храмове) е свързана с понятието *technē*. В книгата си „*Four Historical Definitions of Architecture*”³ Стивън Парсел казва за този термин, че: „*Technē* било съвкупност от способности, които гърците били сдобили по време на развитието си като цивилизована култура.”⁴

Наред с архитектурата, терминът *technē* изразявал съвкупност от различни сфери като изкуството и занаятчийството и показва, че архитектурата от това време не трябва да се възприема единствено като естетика и технологично достижение, а и като изразяване на определена концепция.

„В Древна Гърция терминът *technē* обхващал широк спектър от дейности, включващо гадатели, лечители, законодатели, строители, поети, музиканти, дърводелци, ковачи, металджии, грънчари, акробати, готвачи, мореплаватели и треньори на коне. ... *Technē* включвало области, които нашата съвременна епоха би категоризирала като наука, занаятчийство и изкуство. Резултат от него би могъл да е физически предмет (къща, картина), изпълнение (песен, тани) или промяна на състояние (здравето на хората, обучение по езда)”⁵.

Това показва, че в древността науката, духовността, изкуството и архитектурата са се допълвали и взаимодействали, което ми дава основание да възприемам култовите сгради от античността не като примитивни архитектурни достижения, а като образци на силно развита абстрактна мисъл, създала модели, които интерпретират в пространствена форма различни философски концепции, измерения и светове, включително и разбирането за „отвъд“. Те са били едновременно места за религиозни ритуали, но и изразители на космогоничните идеи на обществото⁶, както и места за общуване и синхронизиране на ритъма на човека с този на природата и вселената, а наред с това и произведения на изкуството и архитектурата.

Тези разсъждения ме провокираха да изследвам тълкуванието на тракийските култови сгради под могилен насип като изразител на космогоничните представи на обществото от онази епоха, но и да го съпоставя с някои съвременни разбирания и представи в това отношение. Основание и вдъхновение за такава съпоставка ми дават няколко тенденции, които могат да се наблюдават в съвременното общество. Едната е свързана със създаване на нетрадиционни съвременни храмови пространства, в които сакралната атмосфера се търси в общуване с природата и космоса. Религиозното учение, на което са посветени (когато става дума за храмове на определена религия) е „преведено“ на по-универсален език, което може да се възприеме като опит за сближаване между духовните учения. Много примери за такива скарални места могат да бъдат дадени, например част от Burning Man temples, като храмът от 2018 г. – Galaxia на френското архитектурно бюро Matou-mani, павилионите за наблюдение на небето SkySpace на Джеймс Турел и др. Този универсален език сближава новите храмове и с областта на науката, която и до днес се опитва да даде точни отговори на космогонични и космологични въпроси, занимаващи човека от векове.

Обр. 1. Храмът ГАЛАКСИЯ, по проект на френското студио Матю-Мани, построен по време на Burning Man 2018 г. Всяка година по време на събитието Burning Man след конкурс и с помощта на доброволци се построява храм на обществото, което се събира за седем дена в пустинята Black Rock Desert, Nevada, USA за да преживеят за това време

живот извън общоприетите социални догми и рамки.

Снимка: Филип Петков

<https://matou-mani.com/project/galaxia/>

*Обр. 2. SKYSPACE PIZ UTER,
Цуоц, Швейцария, снимка на автора*

Оказва се обаче, че в последните десетилетия тези търсения напускат границите на „точните науки“ в класическия им вид и методологии. Започва да се наблюдава тенденция на сближаване между двете обществени сфери – на науката и религиите (прагматичната и духовната), доскоро взаимно отричащи се в представите си по тези въпроси. Личности като физикът Ленард Млодинов, индийският лекар и мислител Дийпак Чопра, физикът Фритьоф Капра, психологът и философ Карл Густав Юнг и физикът Волфганг Паули са конкретни примери за търсене на диалог между научната и духовната, между рационалната и мистичната доктрина. Техните общи цели са да докажат връзката между материалния и духовния свят. В своята книга „*Tao of Physics*“⁷ физикът Фритьоф Капра стига до извода, че опитите за опознаване на Вселената са стигнали на ниво, на което обясненията на материалното се търсят чрез духовното познание и обратно, казвайки: „...*Модерната физика ни води към образ на света, който се доближава до този, представен от мистиците от всички епохи и традиции...*“ (превод на автора; Сапра, 1975:19).

Наред с това, в науката наблюдаваме интересно развитие. За повратен момент във физиката може да се счита 1915 г., когато Алберт Айнщайн публикува своята **Обща теория на относителността**. Тя променя коренно разбирането и вярата в неизменното действие и прилагане на законите на Нютон. Това отваря напълно нови хоризонти на мисълта, както и на представата за Вселената. Оказва се, че познатите до този момент физични закони не важат на субатомно ниво⁸. Така се заражда квантовата физика, която изследва поведението на материята в този мащаб.

Известният учен проф. Стивън Хокинг казва в книгата си „Великият дизайн“: „до появата на модерната физика се смятало, че цялото познание за света може да бъде получено чрез пряко наблюдение, че нещата са такива, каквито изглеждат, когато ги възприемаме чрез сетивата си. Но забележителният успех на физиката, основаваща се на концепции като тази на Файнман, които се сблъскват с опита от ежедневието, показват, че това не е така“⁹. Този коментар показва основната промяна, която настъпва в съвременната физика в последните десетилетия и това е смяната на постановката на поставен проблем. Ако досега науката се е базирала на конкретни наблюдения и въз основа на тях са извеждани принципи и закони, то в съвременната физика се въвежда терминът „*моделно зависим реализъм*“¹⁰. Този подход предполага изграждане на абстрактен модел, който би дал обяснение на физичен проблем.¹¹ Създават се все по-нови теории и моде-

⁷ Сапра, 1975.

⁸ Хокинг, Млодинов, 2012.

⁹ Хокинг, Млодинов, 2012: 13.

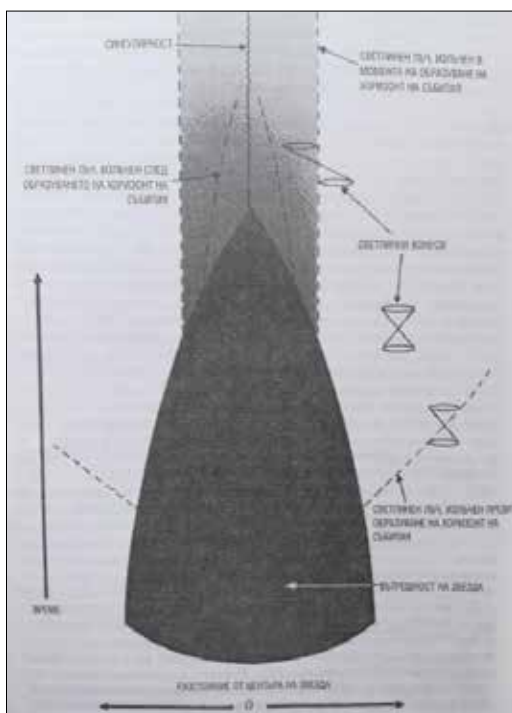
¹⁰ Пак там

¹¹ Проф. Стивън Хокинг описва добрият модел така: „един модел се приема за добър, първо, ако обобщава широк диапазон от наблюдения в семпъл и елегантен модел, и второ, ако моделът предлага

ли, даващи удовлетворителни отговори на поставени въпроси от различни области. В крайна сметка се стига до т.нар. М-теория, която се явява по-скоро модел, обединяващ семейство теории.¹²

Ще се спра на някои акценти от съвременното развитие на разбирането на същността, възникването и развитието, структурата и процесите във вселената. Почти едновременно Едуин Хъбъл и Александър Фридман стигат до идеята за разширяващата се вселена. Хъбъл открива съществуването на други галактики освен нашата, както и факта, че те се раздалечават, на което базира и хипотезата си, че Вселената не е статична, както се е считало до този момент, а динамична и разширяваща се. Фридман пък, допълва предположението си за разширяваща се Вселена с хипотезата, че галактиките се раздалечават равномерно и еднакво, независимо от къде е наблюдавано това. „Вселената може да изглежда еднакво във всяка посока, когато се гледа и от която и да е друга галактика.“¹³ Той сравнява вселената с **раздуващ се мехур**.¹⁴

Предположенията на Фридман пораждат 3 вида модели, които биха ги удовлетворили и са в съответствие с Общата теория на относителността, като той лично е стигнал до първия. Предсказва съществуването на **особена точка във Вселената – сингулярността**, от която е последвал Големият взрив, поставящ начало на времето¹⁵. През 1965г. Роджър Пенроуз изследва поведението на светлинните конус в „общата относителност и факта, че гравитацията винаги е привличаща, за да покаже, че звезда, която колапсира под собствената си гравитация, влиза в капана на една област, чиято граница в последствие се свива до нулев размер. Това означава, че всичката материя в звездата ще бъде компресирана вътре в една област с нулев обем, така че плътността на материята и кривината на пространство-времето стават безкрайни. С други думи, получава се сингулярност, съдържаща се вътре в една област на пространство-времето, известна като черна дупка.“¹⁶

Обр. 3. Схема – графика на колапсираща звезда (Хокинг, 99: 82)

определени предположения и прогнози, които могат да бъдат тествани и евентуално поправени чрез наблюдение., , пак там

¹² Млодинов, Хокинг, 2012:14

¹³ Хокинг 2003: 41

¹⁴ Пак там

¹⁵ Хокинг 2003: 49

¹⁶ Хокинг 2003: 54–55 Терминът “черна дупка“, всъщност е дело на Джон Уилър „за колапсиралото състояние на материята, което все още малцина вярваха, че е реално“. (Хокинг 2002:112)

На пръв поглед това откритие не доказва един от основните въпроси в космологията – има ли начало Вселената и дали тя е произлязла от Големия взрив. Поне не, докато Стивън Хокинг не обръща посоката на времето в тази теория, за да докаже по този начин възникването на Вселената от Големия взрив, който е бил сингулярност¹⁷.

Графиката от обр. 3, взет от книгата на проф. Хокинг „*Кратка история на времето от Големия взрив до черните дупки*“ дава и графичното изражение на колапса на една звезда, водещ до състоянието на сингулярност, което както твърди проф. Хокинг, при обръщане на посоката на времето, дава и графика на възникването на Вселената от състояние на сингулярност. Изображението на свиването (колапса) на звездата до състояние на сингулярност (или обратното – възникването на Вселената от състояние на сингулярност), показано на графиката поражда известни асоциации с образи, заредени с древна символика, духовни послания и мистицизъм, като например планината, утробата, могилата, пещерата, а и пространството на централното помещение с кръгъл план от тракийските култови сгради. Но ако приемем, че тракийската култова сграда под могилен насип представлява космогоничния модел на епохата си, то тази прилика става още по-интересна и вероятно може да бъде в основата на ново тълкуване и модели, които крие това древно мистично пространство.

До момента съществуват няколко основни аспекта на тълкуването на тракийската култова сграда под могилен насип като космогоничен модел.

На първо място, считам, че той се състои както от материална, така и от нематериална компонента. Материалната представлява самото съоръжение, заедно с могилата върху него, а нематериалната е свързана с ритуала, извършван в нея, тоест, виждаме съчетание на материя и енергия. Ритуалът, който най-вероятно е обвързан с крайните позиции на слънцето, може би се е провеждал именно през тези дни. Следователно, забелязва се цикличност, която е обвързана с тази в природата и Вселената (движението на космичните тела). Счита се, че този ритуал се е състоял най-вероятно от праволинейни и кръгови движения. Кръгови се смята, че са извършвани около могилата¹⁸, както и вътре в централната камера, което е продиктувано от формата на плановете им. Възможно е тези движения да са били с противоположни посоки и различен брой повторения. Материята (сградата) поражда енергия.

Самата материална компонента съдържа информация, закодирана на няколко нива. На първо място, при нейното проектиране са използвани геометрични фигури и пропорции които (тълкувани по учението на Питагор)¹⁹ са предпоставка за създаване на сакрално пространство. Кръгът, като форма, присъства още в контура на стъпката на самата могила. Проф. Ал. Фол тълкува този кръг като „проекция на слънчевия диск“²⁰. Слънцето, което е олицетворено в религиозното учение на траките като Дионис – сина на Великата богиня-майка, е основна смислова компонента в него²¹. Проф. Малвина Русева анализира архитектурата на тези пространства и прави опит да разчете космогоничния модел на траките²², като стига до няколко основни извода. Обикновено, планът на централното помещение е кръг или квадрат, като тя приема, че в случаите с кръгъл план, сградите са представлявали храмове или светилища, а не гробници²³. Височината на централното помещение е равна или близка до размера на диаметъра на плана, което означава, че в него и около него може да се впише/опише сфера. Според Питагор и неговите последователи, сферата е най-съвършената фигура и тя символизира вселената.

¹⁷ В последните години от живота си Стивън Хокинг обмисля и друг вариант на концепция за вселената: “Граничното условие на Вселената е, че тя няма граница.“ Вселената е напълно самодостатъчна и не е повлияна от каквото и да е извън нея. Тя нито се създава, нито се унищожавя. Тя просто е.“ (Хокинг, 2003:147–148) Тази хипотеза отхвърля идеята за възникването ѝ от Големия взрив. Но той казва също така, че това е само предположение и то не може да бъде изведено от нито един друг принцип.

¹⁸ Русева, 2013:119.

¹⁹ Фол Ал., 1990: 168.

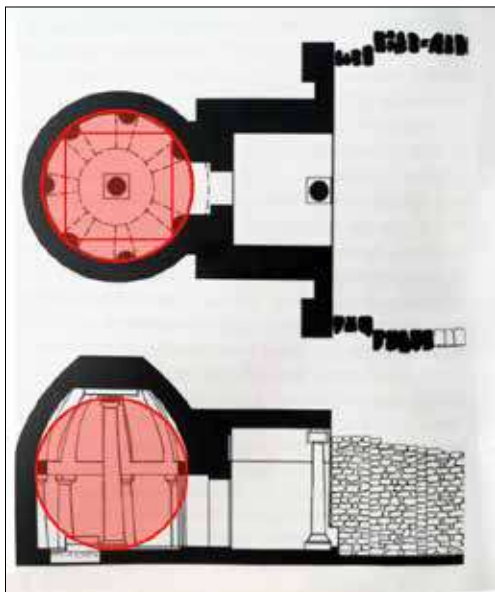
²⁰ Фол Ал., 1990: 170.

²¹ Фол, В. 2007: 136.

²² Русева, 1995; Русева, 2000.

²³ Русева, 2000: 77.

„За питагорейците „сферата е най-съвършената от всички форми и най-подобната на себе си.“²⁴

Обр. 4. Вертикален разрез през тракийска култова сграда под могилен насип Шушманец край Казанлък.

На чертежа е отбелязана сферата, която може да се впише в пространството на централното помещение.

(Русева, 2013:107);

цветово маркиране от автора

Интересно, че, хилядолетия по-късно Фридман наподобява Вселената на именно на сапунен мехур.

Наред с определени геометрични фигури, в космогоничния модел, представен от тракийската култова сграда под могилен насип, са заложили и конкретни числа, които отново според Питагор са заредени със символика²⁵. Траките са съумели да закодират своите космогонични идеи на универсалния език на математиката, който се използва и до днес за целта. Числата присъстват в архитектурното пространство като повтарящи се елементи, например полуколони, и по този начин сякаш дават насока на тълкуване на сградата. Например, в култовата сграда под могила Шушманец откриваме седем лизена по куполното покритие на централното помещение, продължаващи в седем полуколони в стената. Това число, според питагорейците олицетворява комбинацията между земята и небето, тоест пълнотата на Вселената²⁶. Десятката пък е символ на Космоса²⁷ и може да бъде открита в сакралното пространство на култовата сграда под Четиньова могила в Старосел, където полуколониите по стените са десет. Десет са и женските фигури в централната камера на култовата сграда под Гинина могила край Свещари. Според друга съвременна теория – Струнната теория²⁸, измеренията в пространство-времето не са четири, както се смяташе досега, а 10 или 26.

Но един от най-интересните модели в тракийската култова сграда под могилен насип е вертикалната композиционна ос в средата на централното помещение. Тя може да остане само имажинерна, дефинирана от центъра на плана и ключовия камък на покривното куполно покритие, но понякога получава и материално изражение, както е например в култовата сграда под могила Шушманец. Освен, че организира пространството около себе си и вероятните ритуални движения в централната камера, тази ос е носител на изключително интересна символика. Нарича се още *axis mundi* и се приема за коридор между световите²⁹. Различните светове, които траките вярват,

²⁴ Русева, 2013: 116.

²⁵ Фол, Ал., 1997: 168.

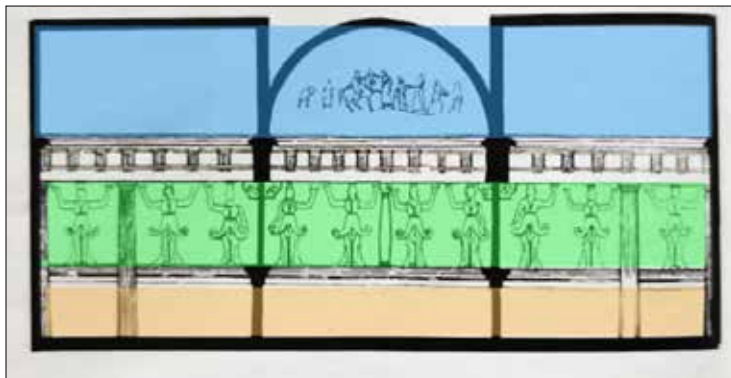
²⁶ Русева, 2013:117–118.

²⁷ Пак там.

²⁸ Според Струнната теория, както и произлезлите от нея Свръхструнна и Бранна теория пък, „частичките не се разглеждат като такива, а като трептения в двуизмерни обекти, наречени струни... Самите струни съществуват в пространството с десет или двама и шест измерения. Нашето пространство-време има само четири измерения, затова допълнителните измерения би трябвало да са скрити.“ (Хокинг, Млодинов, 2012: 164).

²⁹ Елиаде 2012; Маразов 2003, Русева 2013.

че съществуват – земен, подземен и небесен, също получават своето изражение в тракийските култови сгради под могилен насип. Те са зони в централното помещение, разделени обикновено чрез фризове в стените и купола³⁰.

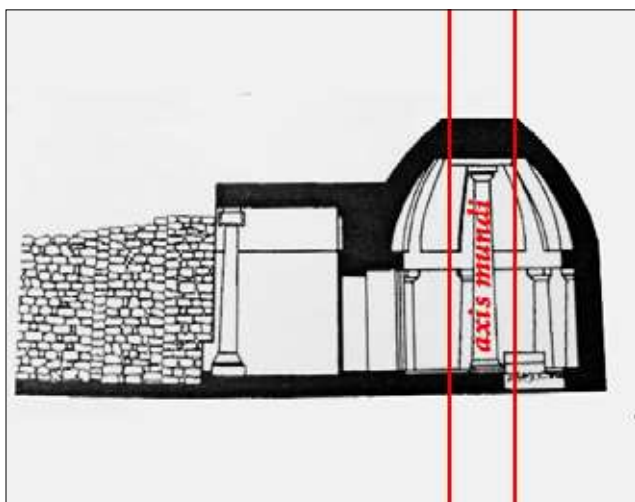

*Обр. 5. Разгъвки на централното помещение на култовата сграда под Гина могола край. Свецари
Чертежът е от
(Русева, 2013:100), цвeтoвo
маркиране А. Сърбoвa*

Това пространство съдържа цялата вселена, а вертикалната композиционна ос я пресича символично. Считам, че тази ос може да се възприеме и като времева компонента и тогава тракийската култова сграда под могилен насип представя завършен пространствено-времеви модел, който дори има енергийна характеристика, дефинирана от породените от архитектурното пространство конкретни ритуални движения. Следва да поставим въпроса: има ли начало и край Вселената на траките?

Обр. 6. Куполът на централното помещение на тракийска култова сграда под моголата Шушманец, сн. на автора

*Обр. 7. Вертикален разрез през централното помещение на тракийска култова сграда под моголата Шушманец (Русева, 2013:107)
Цвeтoвo означаване от автора*

³⁰ Русева, 2000: 141.

Отговорът може да бъде потърсен първо в специфичната форма на пространството на централната камера и по-специално една уникална точка в него. Това е ключовият камък. В него свършва фалшивият купол, който покрива това помещение. Намира се по оста *axis mundi*, тоест в него се пресичат времето и пространството. Статическият модел пък на сградата показва, че в него усилията, породени от силата на тежестта на могилния насип са равни на нула, защото от тази точка те се разпределят по купола и стените към фундаментите. Откъм помещението, лизените, преминаващи в полуколони в култовата сграда под могила Шушманец, „трасират“ именно тези усилия, породили се от тежестта над ключовия камък. Тези декоративни елементи на сградата получават и своята философска интерпретация в контекста на религиозното учение на траките. Проф. Валерия Фол ги тълкува като слънчеви лъчи, също както и колоната в средата на помещението³¹. Но знакът, който образуват двете части на капителя над колоната – квадрат, вписан в кръг, е символът за Вселена според Питагор³².

„В комбинация с квадрата, кръгът предполага идеи за движение, развитие или промяна в статута или нивата“³³.

В този контекст, можем да разчетем материалната обвивка на централното помещение на траките като Вселената, възникнала от (или свършваща в) една специфична точка, в която времето и пространството са се слели. Същевременно, през нея минава участък със специфично значение на коридор между световите, считан също така за пространство, различно от профанното – сакрално. Всичко това, както и препратката към графиката, изобразяваща концепцията за състоянието на сингулярност, което може да се счита за начало на Вселената (или колапс на звезда и превръщането ѝ в черна дупка) ми дава основание да тълкувам ключовия камък от фалшивия купол на централната камера в тракийската култова сграда под могилен насип като начало на Вселената в космогоничния модел, който тя представя. Но също така, може да се тълкува и като край на някакво състояние на съществуване и преминаване в друго. Траките са вярвали в обезсмъртяването и цикличността на живота в природата, което значи, че и представата им за Вселената по-скоро прилича на последователност от пулсации (ритъм). Подобна идея за безкраен кръговрат се усеща и в тълкуването на пещерните храмове (считани от някои учени за предшественици на тракийските култови сгради под могилен насип)³⁴ по съчинението на Порфирий „Пещерата на нимфите“, се счита, че пещерата-храм, респективно култовата сграда има два входа. Единият от юг – предназначен за смъртните и един от север – за боговете и безсмъртните³⁵. В този смисъл, ако приемем материалният вход към култовата сграда, който обикновено е насочен в слънчева посока за вход за хората, то вторият – този за боговете и безсмъртните, аналогично на пещерните отвори, се явява мястото на ключовия камък. Като проследим композиционните оси на култовите сгради, ще видим, че реалното движение, което може да се осъществи в тях е само по хоризонталната ос. Движението по вертикалната, по *axis mundi* остава имагинерно, то се осъществява най-вероятно на духовно ниво. Вероятно това е пътят, който мистите са изминавали отвъд по време на инициационния ритуал – *imitatio mortis*³⁶.

Последно, бих искала да обърна внимание на характера на тракийските култови сгради под могилен насип. Те са съоръжения под земята. Нестандартната концепция за създаване на пространство без естествена светлина сочи, че в него се търси сякаш изолация от реалния свят и опит за пресъздаване на една различна абстрактна среда – мрак, изпълнен с идеи, вид виртуален космос. Мракът, в съчетание с облите форми на стени и купола в централната камера на тракийската култова сграда създава усещане за безграничност³⁷, също като космоса.

³¹ Фол, В. 2020: 158–162.

³² Русева, 2000: 76.

³³ Русева, 2013: 116.

³⁴ Русева 2002: 21–28; Фол, В. 2000: 56–59.

³⁵ Порфирий 2000:100; Омир 1971:229.

³⁶ Albinus, A. Op.cit., 145. по (Лозанова, 2010:17)

³⁷ Фол, Ал. 1990: 169.

Всичко казано дотук показва как тракийската култова сграда под могилен насип се оказва един гениален модел, който успява да изрази космогоничните познания на траките, копиращ съвременен природни и космични закономерности. Този модел може да се каже, че е допълнен и „съживен“ от вероятните ритуали, извършвани около и в сградата, които превръщат материалната структура на сградата в енергия на движението. Но това, което само загатва тази статия, е, че в този модел могат да се открият паралели със съвременни физични теории. От друга страна, погледнато от днешна гледна точка, моделът на тракийските култови сгради изразява именно актуалната днес концепция за търсене на взаимодействие между наука, религия, изкуство и архитектура като доближаване до истината за нашето съществуване във Вселената.

„Духът и материята трябва да се разбират като два допълващи се базови елемента и централен въпрос на науката е въпросът за реалността, но действителността не може да бъде разбрана чрез причинността – логиката не се отнася до всичко в реалността.“ Нилс Бор³⁸.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Апостолова, Ив.** *Полето на метафорите*, изд. НБУ. // **Apostolova, Iv.** *Poleto na metaforite*, izd. NBU.
- Елиаде, М.** *Трактат по история на религиите*, изд. Изток–Запад, София, 2012. // **Eliade M.** *Traktat po istoriya na religiite*, izd. Iztok–Zapad, Sofia, 2012.
- Далай, Лама.** *Вселената в един атом. Срещата между наука и духовност*, изд. Юнивърс, 2011. // **Dalay Lama.** *Vselenata v edin atom. Sreshtata mezhdu nauka i duhovnost*, izd. Yunivars, 2011.
- Коулс, П.** *Космология*, Издателство „Захарий Стоянов“, 2006. // **Kouls P.** *Kosmologiya*, Izdatelstvo „Zahariy Stoyanov“, 2006.
- Кашъмов, А. Панчовски И.** *Питагор и питагорейците*, София, 1994. // **Kashamov A., Panchovski I.** *Pitagor i pitagoreytsite*, Sofia, 1994.
- Лозанова-Станчева, В.** *На изток от рая. Към орфическата география на Отвъдното*, София, 2010. // **Lozanova-Stancheva V.** *Na iztok ot raya. Kam orficheskata geografiya na Otvadnoto*, Sofia, 2010.
- Омир.** *Одисея*, превод Г. Батаклиев, изд. Народна култура, София, 1971. // **Omir.** *Odiseya*, prevod G. Batakliev, izd. Narodna kultura, Sofia, 1971.
- Порфирий,** *Пещерата на нимфите*, Превод на Владимир Маринов, София, 2000. // **Porfiry.** *Peshterata na nimfite*, Prevod na Vladimir Marinov, Sofia, 2000.
- Порфирий.** Превод на Владимир Маринов. София, 2000. // **Porfiry.** *Prevod na Vladimir Marinov*, Sofiya, 2000.
- Русева, М.** *Опит за тълкуване на погребалните паметници в Тракия като модел на света*, Анали 1–2/ 1995, София, стр. 28–38. // **Ruseva, M.** *Opit za talkuvane na pogrebalnite pametnitsi v Trakiya kato model na sveta*, Anal 1–2/ 1995, Sofia, str. 28–38.
- Русева, М.** *Тракийска гробнична архитектура в Българските земи през V–III в.пр.н.е.*, изд. „Я“, Ямбол, 2002. // **Ruseva, M.** *Trakiyska grobnichna arhitektura v Balgarskite zemi prez V–III v.pr.n.e.*, izd. „Ya“, Yambol, 2002.
- Русева, М.** *Тракийска култова архитектура в България*, изд. „Я“, Ямбол, 2000. // **Ruseva, M.** *Trakiyska kultova arhitektura v Bulgariya*, izd. „Ya“, Yambol, 2000.
- Русева, М.** *Методика за научното изследване на тракийската архитектура. Анализи, тълкуване, символика*, изд. БАН, Институт за изследване на изкуствата, София, 2013. // **Ruseva, M.** *Metodika za nauchnoto izsledvane na trakiyskata arhitektura. Analizi, talkuvane, simbolika*, izd. BAN, Institut za izsledvane na izkustvata, Sofiya, 2013.
- Фол, А.** *Политика и култура в Древна Тракия*, София, 1990. // **Fol, A.** *Politika i kultura v Drevna Trakiya*, Sofiya, 1990.
- Фол, Ал.** *Политика и култура в Древна Тракия*, София, 1990. // **Fol, Al.** *Politika i kultura v Drevna Trakiya*, Sofiya, 1990.
- Фол, В.** *Мегалитни и скално-изсечени паметници в Древна Тракия*, изд. „Демакс“ АД, София, 2000. // **Fol, V.** *Megalitni i skalno-izsecheni pametnitsi v Drevna Trakiya*, izd. „Demaks“ AD, Sofiya, 2000.
- Фол, В.** *Тайни общества на траките*, София, 2020. // **Fol, V.** *Tayni obshtestva na trakite*, Sofiya, 2020.

³⁸ Апостолова, 2012: 66.

- Хокинг, Ст.** *Вселената в орехова черупка*, изд. Прометей – И. Л. София, 2002. // **Hoking St.** *Vselenata v orehova cherupka*, izd. Prometeu – I. L., Sofiya, 2002.
- Хокинг, Ст.** *Теория на всичко*, изд. Прометей – И. Л., София, 2003. // **Hoking St.** *eoriya na vsichko*, izd. Prometeu – I. L., Sofiya, 2003.
- Хокинг, Ст., Млодинов, Л.** *Великият дизайн*, изд. Къща Бард, София 2012. // **Hoking, St., Mlodinov, L.** *Velikiyat dizayn*, izd. Kashta Bard, Sofiya 2012.
- Юнг, К. Г.** *Юнг Избрано* книга втора, изд. „Евразия – Абагар“, Плевен, 1993. // **Yung, K. G.** *Yung Izbrano kniga vtora*, izd. „Evraziya – Abagar“, Pleven, 1993]
- Юнг, К. Г.** *Архетипове и колективното несъзнавано*, изд. ЕА – Плевен, 1999. // **Yung, K. G.** *Arhetipove i kolektivното nesaznavano*, izd. EA-Pleven, 1999]
- Юнг, К. Г.** *Динамика на несъзнаваното*, изд. ЕА – Плевен, 2001. // **Yung, K. G.** *Dinamika na nesaznavanoto*, izd. EA-Pleven, 2001]
- Сарга, Ф.** *The Tao of Physics, An Exploration of the Parallels Between Modern Physics and Eastern Mysticism*, Shambhala, Boulder I, 1975.
- Jung, C. G., Pauli, W.** *Atom and Archetype. The Pauli/ Jung Letters 1932–1958*, Princeton University Press, 2001.
- Neumeyer, F.** *The Artless Word. Mies van der Rohe on the building Art*, MIT, 1991.
- Parcell, S.** *Four Historical Definitions of Architecture*, McGill-Queen’s University Press, 2010.
- <https://mamou-mani.com/project/galaxia/> от 30.08.2021